

Волошина І. В., ст. магістратури педагогічного факультету; науковий керівник – **Сойко І. М. к.пед.н., доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука м. Рівне)**

САМОСТІЙНА РОБОТА НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

***Анотація.** У статті досліджено особливості розвитку самостійної роботи, яка сприяє розвитку розумових здібностей дитини. Проаналізовано проблему самостійної роботи учнів у процесі навчання. Визначено мету, завдання самостійної роботи на уроках української мови в початковій школі. Обґрунтовано значення в практиці початкової школи, яке вимагає особливої уваги, оскільки у повсякденній діяльності учителя найбільше недоліків зустрічається саме в організації і проведенні самостійної роботи учнів.*

***Ключові слова:** самостійна робота, розумові здібності, молодші школярі, початкова школа.*

***Abstract.** The article examines the features of the development of independent work, which contributes to the development of mental abilities of the child. The problem of independent work of students in the learning process is analyzed. The purpose, tasks of independent work at lessons of the Ukrainian language in elementary school are defined. The importance in the practice of primary school is substantiated, which requires special attention, because in the daily activities of the teacher the greatest shortcomings are found in the organization and conduct of independent work of students.*

***Keywords:** independent work, mental abilities, junior high school students, elementary school.*

Актуальність проблеми. Реалізація цілей і завдань сучасної школи прямо пов'язана з підвищенням інтересу учнів до навчання, розвитком допитливості і пізнавальної активності, інтелектуальних умінь, способів оволодіння інформацією і перетворення їх в дію, що ставить питання про необхідність навчити школярів самонавчанню і самоосвіті. Для цього потрібно розвивати такі якості розуму, як: самостійність мислення, спостережливість, допитливість, вміння ставити питання і вирішувати логічні завдання, виконувати завдання проблемного характеру, брати участь в експериментах, порівнювати та аналізувати результати, робити висновки.

Працюючи над створенням системи самоосвіти та розвитку творчої особистості школяра, чільне місце ми відводимо зв'язку навчання з життєвим

пізнавальним досвідом, індивідуальному підходу у вихованні здібностей і вольових навичок, роботі з книгою.

Управляючи самоосвітою школярів, необхідно враховувати закономірності цього процесу, а також вікові та індивідуальні особливості дітей. У молодших школярів, як правило, це допитливість і сприйняття знань. Організуючи самостійну роботу школярів, учитель повинен прогнозувати результат, надавати учням можливість продемонструвати свої напрацювання учням, учителям, батькам. Результатами самостійної роботи можуть бути повідомлення, реферати, участь у конкурсах, виставках, інтелектуальних іграх.

Самоосвіту школярів ми розглядаємо як керовану самим учнем систематичну діяльність, спрямовану на вдосконалення своєї освіти. Самоосвіта спостерігається тоді, коли учень не обмежується змістом уроку чи завданнями вчителя, а продовжує працювати самостійно. Під пізнавальною самостійністю ми розуміємо наявність інтелектуальної здатності учня та його вмінь самостійно виділяти істотні та другорядні ознаки предметів, явищ та процесів дійсності і шляхом абстрагування й узагальнень розкривати суть нових понять. До цього слід готувати поступово. Велике значення має особистісна орієнтація навчання.

Проблема самостійної роботи учнів у процесі навчання є нині однією з найбільш актуальних. Вирішення її в практиці шкіл вимагає особливої уваги, оскільки у повсякденній діяльності учителя найбільше недоліків зустрічається саме в організації і проведенні самостійної роботи учнів. У дослідженнях науковців відзначаються такі причини:

а) формування умінь і навичок самостійної роботи є одним з найскладніших видів діяльності педагога, що вимагає ретельної підготовки учителя і учнів;

б) відсутність певної системи в діяльності учителя, яка стосується прищеплення учням умінь і навичок самостійної роботи;

в) у шкільному навчально-виховному процесі спостерігається неправильне співвідношення репродуктивних і творчих самостійних робіт;

г) розумовий розвиток школярів у процесі навчання, їх активність і самостійність залежать від навчання їх прийомам роботи і розумової діяльності [1, с. 51].

Дослідженням самостійної роботи займалися такі відомі методисти, вчителі та науковці, зокрема: Бас Г., Левіна І., Мельник Ю., Мороз О., Підкасистий П., Промоторова Н., Рагозіна В., Тимченко О., Тюнін В. та ін.

Як бачимо, цій проблемі, науковцями, приділяється велика увага, оскільки вона є досить актуальною на сучасному етапі щодо здійснення освіти підрастаючого покоління.

Метою статті є дослідження самостійної роботи на уроках української мови, її значення, а також проаналізувати методи і прийоми використання самостійної роботи на уроках української мови в початковій школі.

Аналіз педагогічної літератури дає підстави виділити три підходи до розгляду категорії самостійної роботи. Але оскільки вони не завжди чітко розмежовуються, то про них можна говорити як про переважаючі тенденції.

Перший підхід полягає в тому, що самостійну роботу розглядаємо як відповідну форму навчального процесу. Критерієм для відгалуження її від несамостійної роботи є безпосередня участь учителя в навчанні. Мається на увазі, що даний вид роботи характеризується певною тривалістю в часі. Дослідники, що розглядають проблему з цих позицій, виділяють навчальні ситуації, в яких учні зайняті протягом досить тривалого відрізка часу, але тривалість його чітко не визначена. Скажімо, самостійну роботу учнів визначено як «різноманітні види індивідуальної і колективної діяльності школярів, що здійснюється на класних і позакласних заняттях або вдома за завданнями без безпосередньої участі вчителя» [2, с. 6].

І. Левіна вважає, що самостійна робота – «це форма навчальної діяльності учнів, у процесі якої вони планують роботу, здійснюють самоконтроль, коригують хід і результати її виконання. Ця робота може виконуватися як за завданням викладача, так і за власним задумом учнів і, як правило, без безпосередньої допомоги вчителя, але за його керівництвом» [3, с. 28]. З таких позицій розглядає самостійну роботу Н. Промоторова та інші автори. П. Підкасистий розглядає самостійну роботу як «засіб організації та виконання учнями певної пізнавальної діяльності» [4; 5]. Інші науковці розглядають самостійну роботу учнів як один з видів навчальних занять, специфічною особливістю якого є відсутність вчителя в момент навчальної діяльності учня.

Є й інші підходи, коли самостійну роботу розуміють як засіб досягнення конкретної мети. У проміжки часу певної тривалості, що характеризують самостійну роботу, можна успішно виконувати навчальні справи й завдання. Вчитель повинен організувати учнівську діяльність для досягнення поставленої мети Звідси, на думку Тюнін В., самостійною роботою є та, «під час виконання якої школярі, оволодіваючи знаннями, вчать під керівництвом учителя видобувати з різних джерел ці знання й застосовувати їх на практиці» [6, с.18]. Таким чином, йдеться про самостійну роботу як засіб здобуття знань з різних джерел. Самостійну роботу часто трактують і як мету. Як приклад можна назвати дослідження О. Мороза, в якому самостійну роботу визначено як набуття вмінь і навичок самоосвіти [7, с. 17]. І, нарешті, самостійну роботу часто і ідентифікують з самостійною діяльністю учня, тобто самостійною роботою стає не форма навчального процесу, а внутрішня психічна діяльність пізнавального характеру того, хто навчається.

Відсутнє і єдине визначення самостійної роботи. У діяльнісній концепції самостійна робота – це сукупність дій учня з предметами у певних умовах, що передбачають відсутність безпосереднього керування та допомоги з боку вчителя з використанням наявних індивідуальних рис особистості для того, щоб отримати продукт, відповідний заданій меті, в результаті чого має бути

сформована самостійність як риса особистості учня та засвоєна певна сукупність знань, умінь та навичок.

Як вважають сучасні вчені, самостійна робота виступає чи не єдиним способом формування самостійності в набутті знань, яка проявляється лише завдяки власній діяльності з появою внутрішньої потреби в знаннях, пізнавальних інтересах, захопленості. У цьому розумінні самостійності, насправді, неможливо навчитися. Таку самостійність можна лише виховувати. У процесі самостійної роботи в учнів виробляється внутрішня пізнавальна потреба, вміння доказово міркувати, вдосконалюються розумові операції, виробляється професійне теоретичне мислення. Самостійність у здобутті знань передбачає оволодіння складними вміннями і навичками бачити сенс та мету роботи, організацію власної самоосвіти, вміння по-новому підходити до питань, що вирішуються, пізнавальну і розумову активність і самостійність, здатність до творчості. Тобто, для самостійної діяльності учень сам визначає її мету, предмет і засоби, в процесі якої він постійно співвідносить передбачуваний результат з умовами і предметом діяльності.

Дехто з дослідників вважає, що розвивати вміння й навички треба в основному під час самостійної роботи. Не відкидаючи цієї функції самостійної роботи як форми, вона може служити також розвитку певних мовленнєвих умінь і навичок, збагаченню знаннями тощо, чому повинна сприяти не тільки спеціально організована самостійна робота, а й уся система навчальної роботи [8, с. 65].

Самостійна робота, виступаючи специфічним педагогічним засобом організації та управління самостійною діяльністю учня, має подвійну природу. З одного боку, вона постає як навчальне завдання, тобто об'єкт діяльності учня, запропонований вчителем чи у підручнику, з іншого – формою прояву певного способу діяльності щодо виконання відповідного завдання.

Розвиток самостійності учнів – це мета діяльності як вчителів, так і учнів, тому вчитель повинен створити умови для спонукання учня до самостійної роботи, такий режим самостійної діяльності, який би дав змогу реалізувати головну мету – розвиток особистості учня, її творчого потенціалу. Найбільшої актуальності набуває така організація самостійної роботи, за якої кожен учень працював би на повну силу своїх можливостей.

Широке застосування самостійної роботи учнів на уроках, таким чином, дає змогу успішно розв'язувати багато навчально-виховних завдань: підвищити свідомість і міцність засвоєння знань учнями; виробити в них уміння й навички, які вимагає навчальна програма; навчити користуватися набутими знаннями і вміннями в житті, в суспільно-корисній праці, розвивати в учнів пізнавальні здібності, спостережливість, допитливість, логічне мислення, творчу активність під час засвоєння знань; прищеплювати їм культуру розумової і фізичної праці, вчити їх самостійно продуктивно і з інтересом працювати. Питання про те, як, коли і яку самостійну роботу проводити на

уроках, визначається такими найважливішими моментами: мета уроку, особливості навчального матеріалу і рівень підготовки учнів на даний час.

Для підготовки учнів до кращого засвоєння нового матеріалу вчитель на початку уроку, як правило, проводить повторення. У цьому випадку; можна організувати самостійну роботу. Завдання повинні містити такі запитання і вправи, щоб, розв'язуючи їх, учні пригадали ті поняття і факти, без знання яких не можна добре зрозуміти новий матеріал, закріпили б такі вміння, без яких неможливе продуктивне засвоєння.

Самостійну роботу можна організувати як фронтальну, так і індивідуальну за диференційованими завданнями різного рівня складності.

У кінці уроків, присвячених вивченню нового матеріалу, метод самостійної роботи можна використовувати досить часто. Для цього необхідно мати дидактичний матеріал у вигляді карток з різноманітними завданнями. Користуючись ними, можна швидко організувати самостійну роботу. Але важливо врахувати, щоб різні типи вправ давали учням можливість розглянути вивчений матеріал з різних сторін [9, с. 8].

Групові роботи не можуть проводитися часто під час вивчення нового матеріалу. Їх можна організувати тоді, коли навчальний матеріал не містить складних теоретичних понять, не вимагає показу демонстраційних дослідів тощо. В умовах спільного повторення ліквідується можливість прогалин у засвоєнні, учні надають один одному допомогу, пояснюють помилки, неточності, спільно обговорюють висновки.

Індивідуальна самостійна робота найчастіше дає позитивні результати, коли учні, знаючи загальні положення, закономірності, можуть зробити окремі висновки про властивості речовин, розв'язати доступні, але досить складні завдання. Однак, такі роботи можна організувати не стільки в процесі сприймання нових знань, скільки під час повторення добре усвідомленого матеріалу.

Однією з головних причин низького рівня успішності учнів є невміння організувати свою навчальну працю та навчатися індивідуально. Важливе місце відводиться самостійній роботі учнів. Передусім у структурі уроку. Якщо учні самостійно працюють при вивченні нового матеріалу, використовується така структура уроку:

- на початку уроку – перевірка попередньо вивченого матеріалу (10 хв);
- підготовка до самостійної роботи, інструктивні завдання щодо встановлення зв'язку з попереднім матеріалом, визначення мети роботи і т.п. (2–3 хв);
- самостійна робота (20–25 хв);
- фронтальна робота наприкінці уроку для обговорення результатів самостійної роботи, завдання додому (10 хв).

Короткочасна самостійна робота є також необхідною, особливо коли уміння її виконувати в учнів ще не сформувались.

Тематичні самостійні роботи складаються за принципом диференціації: подаються завдання високого, достатнього рівня та для дітей індивідуальної уваги. Саме це забезпечує динамічність використання в школах різних типів. Система завдань може використовуватися не тільки в умовах класного навчання, а й домашнього з метою усунення певних прогалин у знаннях, досягнення вищого рівня засвоєння.

У практиці роботи школи можна часто зустріти використання завдань на вибір для контролю й оцінки знань учнів. У цьому випадку учневі пропонується декілька варіантів, які відрізняються за складністю контрольної роботи й оцінка ставиться залежно від того, який варіант він вибирає. Цілком зрозуміло, що оцінка «12» вимагає виконання найскладнішого варіанта завдань. Але якщо учень вибере найважчий варіант і не виконає завдань, то не встигне виконати легший. Тоді виникає питання, яку оцінку йому ставити. Тому доцільність та достовірність вибіркових завдань при оцінці знань ми вважаємо сумнівною. Разом із тим, вибіркових завдань не можна давати дуже багато, головне – забезпечити систематичне засвоєння програмового матеріалу всіма учнями.

До самостійної роботи в класі на уроках української мови належать класні твори, перекази, виконання самостійних письмових робіт, самостійне виконання різних вправ. Власне кажучи, елементи самостійності праці учнів тут об'єднуються з інструктуванням, допомогою вчителя, внаслідок чого школярі набувають навичок самостійності, закріплюючи індивідуальний стиль діяльності.

Оволодіння мовою, як відомо, починається вже з перших слів дитини, але вивчення її як системи передбачається лише шкільною програмою. Завдання вчителя якраз і полягає в тому, щоб із самого початку зацікавити молодших школярів мовними явищами, збудити у них прагнення до знань. Творчі завдання, що використовуються для самостійної роботи, сприятимуть розвитку розумових та мовленнєвих здібностей учнів на уроках вивчення рідної мови.

Зміст і обсяг сучасної програми з української мови для молодших школярів вимагають повсякчасної уваги до розвитку мовленнєвої діяльності кожного учня.

Один із шляхів здійснення цієї вимоги – раціональне поєднання різноманітних форм організації самостійної роботи: колективної, парної та індивідуальної, їх поєднання в ході уроку створює умови для одночасної роботи з різним, але доступним навчальним матеріалом для учнів як з більшими, так і меншими навчальними можливостями.

Різні прийоми диференційованих завдань спрямовані на те, щоб усі учні вчилися розвивати своє мовлення. Поступово, на наступних етапах, учитель зменшує різноманітні способи допомоги і ускладнює завдання для окремих груп дітей, залежно від рівня сформованості певних навичок самостійного виконання вправ.

Проаналізувавши різноманітну наукову літературу з проблеми дослідження, узагальнивши отриману інформацію, ми дійшли висновків, що самостійна робота на уроках української мови має велике навчальне й виховне значення. Вона може дати бажані наслідки лише тоді, коли вчитель застосовує її в певній системі та послідовності; правильно керує нею; працює в тісному контакті з учителями інших предметів, особливо гуманітарного циклу.

У різних освітніх системах є свої сприятливі умови для самоосвіти учнів. У школі – це домашня навчальна робота, суть якої полягає в само-стійному виконанні завдань учителя з метою повторення і глибшого засвоєння навчального матеріалу, його застосування на практиці. Тому для учителя важливо уміло її організувати і методично забезпечити.

Щоб самостійна робота учнів у повному обсязі реалізувала свої освітні та виховні функції, вона має бути планомірною, систематичною та змістовною.

1. Бас Г., Мельник Ю. Самостійна робота в системі індивідуального навчання учнів. *Початкова школа*. 2003. №5. С. 51–53. **2.** Бех І. Д. Виховання підростаючої особистості на засадах нової методології. *Педагогіка і психологія*. 1999. №.7. С. 5–6. **3.** Левина И. И. Опытнo-экспериментальная разработка методики самостоятельной работы учащихся на уроке при изучении педагогических дисциплин: автореф. дис. ...к.пед.н. М., 1971. 36 с. **4.** Промоторова Н. В. Индустриальные самостоятельные работы учащихся в обучении: *Автореф. дис. ...канд. пед. наук*. М., 1971. 39 с. **5.** Підкасісый П. И. Самостоятельная деятельность учащихся. *Педагогіка*. 1972. №.7. С. 5–8. **6.** Тюнин В. А. Подготовка учащихся к самостоятельной работе (на уроках по гуманитарным предметам в старших классах средней школы): автореф. дис. ...к.пед.н. Томск, 1965. 24 с. **7.** Мороз О. Г. Шляхи забезпечення наступності у самостійній навчальній роботі учнів середньої загальноосвітньої школи і студентів вузу: автореф. дис. ...к.пед.н. К., 1971. 27 с. **8.** Тимченко О. Т. Самостійна робота як дидактична категорія. *Педагогіка і психологія*. 2001. №3–4. С. 64–68. **9.** Рагозіна В. Особливості методики розвитку творчих здібностей молодших школярів. *Мистецтво та освіта*. 2004. №5. С. 5–8.